

Články

Ikonofilie Rolanda Barthesa

Rolanda Barthesa (1915 – 1980), francouzského literáta, kritika a teoretika, známe především z českých překladů jeho propedeutických knížek *Nulový stupeň rukopisu* a *Základy sémiologie*, vydaných v Praze v jednom svazku v roce 1967 (francouzské originály jsou z roku 1953, resp. 1964). Ale mluvit o Barthesovi jako o ikonofilovi? Proč ne, avšak bude to mít co společného s jeho literární, kritickou a badatelskou činností, s jeho pojetím sémiologie, „rukopisu“ a „textu“ – i jeho vlastního? Nebyl vždy, jak sám opěťovaně a nově zdůrazňoval předmětem jeho hlavního zájmu a potěšení jazyk, psaná, mluvená a slyšená řeč? Nebyl jenom milovníkem obrazů někde vystavených, zavěšených, reprodukovaných nebo jím samým jako amaterem malovaných? Tento dojem by snad vznikl, kdybychom se dívali pouze na tituly jeho nejznámějších prací a kdybychom nechali stranou jeho tematicky velmi různorodé studie, články, předmluvy, příspěvky do výstavních katalogů a obrazových publikací. V těchto, leckdy jen bodových vstupech, se dostávala ke slovu jeho posedlost vazbou obrazu s jazykem: „Mám enormně rád konstruování vztahu mezi textem a obrazem. Dělal jsem to mnohokrát a vždy s intenzivním potěšením. Zbožňuji psaní legend k obrazům. Co hluboce miluji, je poměr obrazu a psaní, což je vztah velmi obtížný, právě tím však přinášející tvůrčí radosti, jako když dříve pracovali básníci rádi na nesnadných problémech veršování. Dnešním ekvivalentem je nalézt vztahy mezi textem a obrazy.“ (Citováno je z obálky katalogu výstavy o R. Barthesovi, příznačně pojmenované *Text a obraz*, kterou uspořádalo město a region Paříž v květnu – červenci 1986).

Na výstavě bylo co ukazovat. Barthes uveřejnil o výtvarném umění, o scénografických stránkách divadla, o fotografii, filmu, reklamě, comicsech, karikatuře, o obrazech světa, lidí a věcí desítky textů. Zabývá se v nich střídavě diskursy tvůrců, děl a objektů z nejrůznějších dob, oblastí a žánrů. Píše o Arcimboldovi a klasickém holandském zátiší, o Eiffelově věži a obrazových tabulích z francouzské Encyklopedie, o fotografiích tváře Greta Garbo a fotogeničnosti politiků, o konceptuálním umění Artemisia Gentileschiho a obrazové abecedě Ertého, o tvarovém objevitelství Cy Twomblyho a Yvona Lamberta, o anglickém plakátu konce 19. století a poetice Savignakova kresleného satirizování přetechnizované modernosti, o sémiografii A. Massona a pop-artových opakovacích A. Warhola. Až do rozsáhlejších monografií dozrávají jeho zkoumání o jazyku oděvního designu (*Système de la mode*, 1967), o všednodenní kultuře v japonské „říši znaků“ (*L'Empire des signes*, 1970) a o fotografickém ikonu (*La chambre claire*, 1980).

Tato tematická rozmanitost má daleko k živelné nahodilosti. Ať šlo o látku, kterou si zvolil sám, nebo o objednávky, které s chutí přijímal, vřazoval Barthes vymyšlený nebo zadaný úkol vždy, jak sám říká, „takticky, ale bez strategie“ do pohybu svého díla. To prošlo během třiceti let několika velmi ústrojně se prostupujícími fázemi. V těch stále více vystupovala do popředí spisovatelská suverenita autora-tvůrce a autora-čtenáře, kterému přináší potěšení analýza, psaní i čtení textu, metatextu i intertextu. Připomeňme aspoň tituly, samy o sobě dost výmluvné – (kromě *S/Z*, pokusu z roku 1970 o textový rozbor celé Balzakovy třicetistránkové prózy Sarra-sine): *Le Plaisir du texte* (1973), *Roland Barthes par Roland Barthes* (1975), *Fragments d'un discours amoureux* (1977), *Sollers écrivain* (1979). Svou dráhu shrnul Barthes tímto způsobem: „Začínal jsem **intervencemi** (mytologickými), pokračoval jsem **fikcemi** (sémiologickými) a pak prasklinami, fragmenty, **věťami**.“ (Cit. z *Roland Barthes par Roland Barthes*, s. 148.)

V každé etapě své kritické, výzkumné a spisovatelské činnosti psal Barthes o filmech, filmových postavách a hercích, nebo odkazoval k filmovým autorům a kritikům. Tyto promluvy, často jen glosy, měly značný vliv. Důsvědčují to slovy i dílem třeba Alain Robbe-Grillet nebo kniha Susan Sontagové *L'Écriture même: à propos de Barthes* (1982). Uvedme několik příkladů Barthesových filmových textů: V polovině 50. let píše do měsíčníku *Lettres nouvelles* o Mankiewiczově *Juliu Caesarovi*, o Chaplinově *Moderní době*, o Marlonu Brandovi ve filmu *V přístavu* E. Kazana, o řeči koltů v *Nedotýkejte se peněz* J. Beckera (vesměs články publikované též v *Mythologies*, 1957). Začátkem šedesátých let napsal do posledních čísel *Revue internationale de filmologie* psychologické a sociologické články o problémech významu a traumatických jednotek ve filmu. Také v sémiologickém údobí neopomíjí film, respektive filmoví tvůrci, kritici a teoretici neobcházejí Barthesa. *Cahiers du cinéma* (č. 147/1963) i *Image et son* (červenec, 1964) uveřejňují závažné rozhovory, které s Barthesem vedl J. Rivette, M. Delahaye, M. Tardy a P. Pilard. Byly otištěny znovu roku 1981 v Barthesově knize *Le grain de la voix. Entretiens 1962 – 1980*. Nemusíme snad ani připomínat, že Barthes doslova vytvořil na *Ecole pratique des hautes études* prostor pro Metzovu aplikaci sémiologických principů na film. V tomto čísle *Iluminace* překládaný článek *Třetí smysl* je z roku 1970, kdy už má Barthes za sebou počáteční oslnění sémiologií. Pochopil hranice přístupů usilujících o stroze vědecky formalizované rozborry uměleckých a lidských děl.

Velmi výstižně vylíčil svůj poměr k filmu v článku *En sortant du cinéma* (viz slavné psychoanalytické číslo *Communications*, č. 23 z roku 1975). Už do *Cahiers* (č. 147, 1963) napsal: „Nepodařilo se mi integrovat film do sféry jazyka, protože ho spotřebovávám způsobem čistě projektivním, a ne jako analytik.“

Barthesovo dílo se zastavilo v plném rozvoji. Podlehl smrtelnému zranění dodávkovým autem. Podle Edgara Morina se zřekl zápasu se smrtí. V roce 1978 totiž ztratil milovanou matku, se kterou žil celý život, komplikovaný v dětství chudobou, v mládí souchotinami, které ho uzavřely na 5 – 6 let do plicních sanatorií a které mu uzavíraly normální univerzitní kariéru. Až v 38 letech se dostal k soustavnější vědecké práci. Přesto dosáhl nejvyšší mety francouzského vzdělance: v roce 1977 byl jmenován profesorem *Collège de France* na katedru literární sémiologie, která byla pro něho zřízena. Že právem, dosvědčuje stále nové vydávání a překládání všech jeho děl.

Přemysl Maydl